

2. Дашаківська О. Революція переходу (кінець 1980-х – початок 1990-х років) у суспільствах Центрально-Східної Європи / О. Дашаківська // Вісн. СевНТУ. – 2010. – № 112. – С. 97 – 101.
3. Кара-Мурза С. Г. Революции на экспорт / С. Г. Кара-Мурза, А. А. Александров, М. А. Мурашкин, С. А. Телегин. – М. : Изд-во Алгоритм, Изд-во Эксмо, 2006. – 528 с.
4. Мейтус В., Мейтус В. Массы, движения, революции / Владимир Мейтус, Виктор Мейтус. – К. : Ника-Центр, 2008. – 504 с.
5. Сорокин П. А. Социология революции / Питирим Александрович Сорокин. – М. : «Территория будущего» ; Росспэн, 2005. – 768 с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений [Електронний ресурс] / Петр Штомпка. – Режим доступу : [http://www.gumer.info/bibliotek\\_Buks/Psihol/belin/16.php](http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/belin/16.php).
7. Skocpol T. States and Social Revolutions / Theda Skocpol. – Cambridge University Press, 1979. – 407 p.
8. Tilly Ch. From Mobilization to Revolution / Ch. Tilly. – N.Y. : Random House, 1978. – 289 p.

*В статье проанализированы основные политологические теории феномена «революция». Рассмотрено общую классификацию теорий революции. Выделены характерные черты, слабые и сильные стороны исследуемых теорий.*

*The article analyzes the basic theory of political science phenomenon «revolution». The general classification of theories of revolution. Pointed out the characteristics, strengths and weaknesses of the studied theories.*

Стаття надійшла до редколегії 13.06.2015

УДК 321: 323.3

*Трач А. С., ОНУ ім. І. І. Мечникова*

## **ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: МІЖ ПОЛІЦЕНТРИЗМОМ ТА МОНОЦЕНТРИЗМОМ**

*Стаття присвячена проблемам концептуалізації пострадянських політичних трансформацій в Україні. Дано огляд співвідношення тенденцій до поліцентричності та моноцентричності політичного режиму. Проаналізовано еволюцію розстановки сил у владній еліті України.*

**Постановка проблеми.** Політичний режим пострадянської України набув у політичній науці суперечливих концептуалізацій. Для кращого розуміння його еволюції та сутнісних рис має велике

значення розстановка сил та взаємовідносини всередині елітних груп. Та або ті елітні групи, що посідають контроль над виконавчою владою, є правлячою елітою. Відповідно, поліцентричність політичного режиму та, ширше, політичного простору – це наявність сильних альтернативних відносно правлячої еліти елітних груп, фрагментація еліти. Навпаки, монолітність еліти, тобто відсутність альтернативних елітних груп, сприяє моноцентричності політичного режиму. Можна також стверджувати, що моноцентричності пострадянських режимів сприяє сильна президентська влада, а поліцентричності – сильний парламент. Якщо виходити з погляду на політику, як на процес, що твориться акторами, то центральною характеристикою режиму є співвідношення можливостей акторів впливати на політичний курс. Пропонований критерій концентрації влади бачиться найбільш підходящим для поставленої мети. Науково доцільним є розглянути за цим критерієм еволюцію політичного режиму України.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Трансформації політичних режимів є одним з домінуючих напрямків у порівняльній політології. Цим процесам на пострадянському просторі присвячено досить багато робіт [1]. Зокрема, над цією проблемою працюють зарубіжні науковці – Л. Вей, В. Гельман, А. Кинев, М. Макфол, О. Мельвіль, М. Олкотт, Э. Уїлсон, Д. Фурман, Г. Хейл та інші. Серед вітчизняних дослідників слід назвати О. Долженкова, А. Колодій, М. Михальченко, С. Наумкіну, О. Романюка, Ф. Рудича, О. Фісуна та інших. Значна частина літератури щодо пострадянських режимних трансформацій лежить у руслі транзитологічної традиції, закладеної Д. Растоу, Г. О'Доннеллом, Ф. Шміттером. Відповідно увага, як правило, концентрувалася на форматі переходу та проблемі режимної консолідації. У той же час, аналіз міжелітних відносин як характеризуюча риса політичного режиму нашої держави перебував у центрі уваги лише поодиноких науковців, серед яких – В. Карлова, І. Лопушинський, О. Манолій, С. Наумкіна, А. Побочий та інші. Таким чином, цей аспект потребує подальших досліджень.

**Метою статті** є визначити динаміку поліцентричності політичного режиму пострадянської України, виявити вплив на поліцентричність різних комбінацій структурних та інших факторів.

**Виклад основного матеріалу.** Політичний режим – одна з проблематичних категорій політичної науки. Незважаючи на те, що зміст концепту досить прозоро, існує кілька варіантів його використання. Однак політичний режим представляється найбільш зручною категорією для окреслення діючих правил політичних взаємодій і балансу сил елітних груп.

Ступінь концентрації влади використовувалася для типології гібридних режимів «сірої зони» Т. Карозерса – «домінуючої влади» і «безформного плюралізму» [2]. Рівний розподіл ресурсів розглядається як умова демократизації, верховенства права, боротьби за правилами. А домінування однієї сили в певному просторі сприяє монополізації патрональної мережі [3].

Переходячи до аналізу, з цієї точки зору, політичних процесів в Україні, згадаємо, що у роки Перебудови в Українській РСР домінуюче положення зберігала республіканська Компартія. На виборах у Верховну раду комуністи отримали більшість, а головою був обраний спочатку перший секретар ЦК КПУ Володимир Івашко, потім другий секретар КПУ Леонід Кравчук. Народний Рух України (НРУ), найбільше націонал-демократичний рух, і Партія демократичного відродження України Володимира Гриньова залишилися в меншості, поступившись пануванню над парламентом вихідцям з КПУ.

Правляча еліта, в середовищі якої були і прихильники суверенітету («суверен-комуністи»), до серпня 1991 року не форсувала розпад СРСР. Але після путчу ГКЧП ВР України моментально прийняла Декларацію про незалежність, яка була легітимізована на всенародному референдумі 1 грудня 1991 року. Паралельно з референдумом спікер Кравчук отримав можливість всенародного обрання на пост президента. Правляча еліта дистанціювалася від комуністичних сил, однак на виборах Кравчук отримав підтримку зліва і впевнено (64,3%) випередив дисидентів В'ячеслава Чорновола (24,3 %) і Левка Лук'яненко (4,7 %).

До 1992 року «Група 239-ти» розпалася, а численні представники партійно-господарської еліти дистанціювалися від лівої ідеології. Виникли групи «Аграрники», «Працівники промисловості», «За соціальну справедливість» та ряд інших. Серпневий путч спричинив заборону Компартії, однак незабаром, ще в жовтні 1991 року була створена партія-спадкоємиця Соціалістична партія України, а в 1993 році відродилася і КПУ. Комуністи, соціалісти і аграрії («селяни») в результаті виборів 1994 року придбали відносну більшість – близько третини місць, а спікером став соціаліст Мороз.

Реальне значення партій продемонстрували президентські вибори червня-липня 1994 року. Тоді Кравчук в першому турі обійшов (38%) головного суперника Кучму (31 %), єдиного партійного кандидата соціаліста Мороза (13 %), ліберального міністра Володимира Ланового (9%), спікера Івана Плюща (1%) і ще двох кандидатів. У другому турі «просхідний» Кучма обійшов «прозахідного» Кравчука 52 % до 45 %. Гра на темі регіональних розколів стала основою ідеологічного ресурсу-

су. Таким чином, результатом переходу при домінуванні інсайдерів стала департизація політичного процесу і вимушене заміщення ідеологічного ресурсу патрональними мережами і риторикою, що експлуатує регіональні відмінності.

Конституція внаслідок відмінності позицій президентів і Верховного ради була прийнята тільки 28 червня 1996 року. Незважаючи на те, що президент не мав стійкої підтримки в парламенті і прийняттю передував тривалий торг, Кучмі завдяки зосередженню великих президентських повноважень на підставі тимчасових законів і загрозам винесення свого проекту на референдум вдалося добитися значного впливу президента, обмеженого, однак, впливом ВР. Відповідно, Конституція закладала конфліктні норми поділу повноважень. Її формат став результатом компромісу правлячої еліти зі слабкими фракціями лівих партій, блоків регіональних еліт, а також правих, що апелюють до національної та європейської ідеї.

Конкурентний баланс повноважень резонував з фрагментацією. Промислові групи в союзі з місцевими елітами мали можливість апелювати до регіональних ідентичностей. Формуванню президентського картелю перешкоджав етнокультурний розкол. Так перехід до незалежності України завершився оформленням режиму конфліктного поліцентризму.

Значимість парламенту в політичній системі та змішана електоральна формула його обрання сприяли партизації політичного процесу й увазі до партій з боку регіональних фінансово-промислових еліт, які просували своїх представників на державні посади в обмін на електоральні послуги. Невисокий бар'єр 4 % і регіональне дроблення еліт підтримували фрагментацію. Лише 2000 року президенту вдалося сформувавши стійку більшість. Велика кількість прем'єр-міністрів в політичній історії України стало прямим наслідком конфліктного інституційного дизайну – подвійної підзвітності уряду. Причому ініціатором звільнень виступав зазвичай сам президент, який побоювався зростання впливу прем'єр-міністра. Політичний режим коливався між конфліктним поліцентризмом і картельним моноцентризмом, зацікавлені групи могли вибирати між підтримкою різних сил і формуванням у ВР залежних фракцій для отримання бонусів від коаліцій. Очікування щодо успіху правлячої еліти не були настільки сильні, щоб замикати на неї всі мережі. Спроби президента схилити баланс сил на свою користь за допомогою референдуму були заблоковані. На цьому тлі опозиція активно використовувала неконвенціональні стратегії протесту і масові демонстрації, на що правляча еліта відповідала неконвенціональними стратегіями тиску [4].

На виборах 2002 року до ВР лівий блок виявився переможеним електоральними машинами регіональних еліт. Локальні мережі в ряді регіонів контролювалися кількома партіями великих підприємців, чії очікування щодо успіху Кучми стали вже більш обґрунтованими завдяки формуванню блоку влади «За Єдину Україну!». У роздробленому ВР більшість в союзі з СДПУ (о) отримали представники цього блоку, в основному одномандатники. У сталому картельному моноцентризмі патрональні мережі поширювалися вже не на окремих великих олігархів, як в перший термін, а на найбільші ФПП держави. Ставленники цих ФПП і пов'язаних з ними партій займали ключові посади в державному апараті. Відбулося поглинання держави (statecapture) володарями ключового ресурсу.

Однак «криза наслідування» сприяла невизначеності очікувань ряду зацікавлених груп та їх готовності підтримати конкурентний проект, що в підсумку призвело і до невизначеності результату. Політична криза початку 2000-х і вуличні протести опозиції, що супроводжували оформлення президентського картелю, підірвали очікування щодо успіху «єдиного кандидата» від влади. У цій ситуації правляча еліта воліла піти на передачу президентського поста одному з інсайдерів і конституційну реформу з перерозподілу повноважень на користь парламенту і прем'єр-міністра («політреформу»).

Високі ставки протистояння двох рівних за силою фаворитів прем'єра Януковича та екс-прем'єра Ющенка сприяли цінності союзників і розростання коаліцій. Кандидату об'єднаної опозиції Ющенко знадобилася підтримка не тільки його блоку «Наша Україна», а й вкорінених в партійній системі Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) і Соціалістичної партії України, а також ряду вихідців з правлячої еліти і великих підприємців, що поступалися, однак, за фінансової міццю картелю правлячої еліти.

У підсумку президентські вибори в 2004 році вилилися в силове протистояння еліт, так звану «Помаранчеву революцію». Не визнавши перемогу Януковича у другому турі, Ющенко мобілізував масову підтримку. У свою чергу, програвши на київських вулицях, прихильники прем'єра використовували загрозу виходу лояльних йому регіонів зі складу України. Сили сторін були великі, що вимагало переговорів і компромісного рішення. Щоб уникнути громадянського протистояння еліти перенесли вирішення питання на майданчики «круглих столів», у Верховну Раду і Верховний Суд. За підсумками торгу сторін Верховний Суд призначив «переголосування» другого туру, а ВР прийняла поправки, що обмежували конституційні можливості президента за рахунок посилення ВР і прем'єра. В результаті

конституційних поправок до весни 2006 року після скликання нового складу Ради президент позбувся безпосереднього контролю над урядом і втратив велику частину виконавчих повноважень, у тому числі повноваження щодо призначення і контролю кабінету. Виникла сильна фігура прем'єра, що спирається на більшість у ВР.

Посилення ВР і затверджений ще при Кучмі перехід до пропорційної формули парламентських виборів зміцнили партизацію політичного процесу. Партії стали головним каналом доступу до виконавчої влади. Підвищення ставок парламентських виборів сприяло консолідації партійної системи, незважаючи на зниження загороджувального бар'єру до 3 %. Спочатку висока фрагментація еліт, вкорінена в партійній системі, інституціональні стимули посилення партій, доступність риторики культурно-територіального розколу перешкоджали консолідації еліт навколо одного центру. На виборах 2006 і 2007 років боротьбу за лідерство вели три провідних актора – «Партія Регіонів» Януковича, БЮТ і «Наша Україна», тоді як ліві партії КПУ і СПУ, а також Блок Литвина виявилися витіснені на периферію – в коло борців за «золоту акцію». В результаті патрональні мережі з електоральними машинами були консолідовані основними гравцями.

За підсумками виборів у березні 2006 року більшість («Антикризову коаліцію») сформували ПР (186 депутатів), СПУ (33) і КПУ (21). БЮТ (129) і НУ (81) залишилися в меншості. А за підсумками дострокових виборів у вересні 2007 року – БЮТ (156 місць) і блок «Наша Україна – Народна самооборона» (72), а в меншості виявилися ПР (175), КПУ (27) і Блок Литвина (20).

Співвідношення сил, при якому президентська НУ займала на виборах 2006 і 2007 років лише третє місце, сприяло прояву ефектів роздвоєності, закладеної в прем'єрсько-президентської системи правління, сформованої після 2006 року. Роздвоєність виконавчої влади та міжелітні розбіжності перешкоджали злиттю БЮТ і «Нашої України» і формуванню єдиної «партії влади». Вже до осені 2005 року стався розрив Ющенка і Тимошенко і «революційний уряд» на чолі з Тимошенко було замінено «технічним» кабінетом Єханурова. Пізніше нову правлячу групу покинув ряд тактичних союзників, які при посиленні у 2006 році Януковича перейшли на його сторону.

Зниження фрагментації еліт зменшило можливості президента контролювати ситуацію за допомогою маневрування. Консолідація партійної системи і ефекти прем'єрсько-президентської форми правління з захищеним парламентом привели до появи декількох вето-гравців, які могли блокувати силові стратегії і претензії однієї із сторін на домінування. Так, реприватизаційні процеси проти

великих бізнесменів, на яких спиралася колишня еліта, обмежилися скромними масштабами. А спроба президента Ющенка застосувати силу і розпустити ВР всупереч «букві» Конституції навесні 2007 року і відповідні силові дії в підсумку завершилися переговорами президента Ющенка з прем'єром Януковичем, якому довелося відмовитися від прагнення контролювати конституційну більшість у парламенті і піти на нові вибори.

Режим захищеного поліцентризму фактично підтримувався внаслідок непевності перемоги президента Ющенка і відсутності у нього стійкої підтримки парламенту. Після переходу до пропорційної електоральної формулою і консолідації партійної системи, політична еліта України стала менш фрагментованою.

Це стало причиною порівняно демократичного переходу влади до лідера опозиції Віктора Януковича на виборах 2010 року. Проте їм був відразу взят курс у бік моноцентризму. Рішенням Конституційного Суду України було відновлено чинність Конституції від 28 червня 1996 року, а з Регламенту Верховної Ради вилучили главу «Парламентська опозиція». 11 березня 2010 року у Верховній Раді було проголошено створення коаліції депутатських фракцій «Стабільність і реформи», до складу якої увійшли фракції Партії регіонів, КПУ і Блоку Литвина, а також «окремі народні депутати» з фракцій, що не увійшли до складу коаліції – БЮТ і НУНС.

Склалася конфігурація конституційно обмеженого моноцентризму. Парламент зберіг відносно самостійний статус, навіть попри формування картельної пропрезидентської більшості. Фрагментація режиму підтримувалася союзом регіональних еліт з політичними брокерами.

Після президентських виборів 2010 року та формування пропрезидентської більшості парламентська опозиція практично була позбавлена можливостей впливу на законодавчий процес, значно обмежені її можливості в реалізації контрольної та інших функцій Верховної Ради. Протягом 2010-2011 років відбулися суттєві зміни в розстановці опозиційних сил. За рівнем підтримки громадян перші позиції серед них зберігали БЮТ та «Фронт змін». Одночасно В. Янукович проводив активну політику побудови домінантної політичної партії, а також формування особистих мереж підтримки через домовленості з периферійними коаліційними партнерами.

Вибори депутатів Верховної Ради України в 2012 році лише посилили контроль президента над законодавчою владою, і як наслідок можливості виконавчої вертикалі влади, що призвело до нівелювання ролі опозиції у центральних органах влади.

Отже, період 2010-2013 рр. можна назвати часом жорсткої конфронтації між опозицією та владою з тотальним політичним домінування останньої. Такий перехід до штучного моноцентризму викликав нове звернення опозиції до «вуличної» альтернативи. Президентське правління П. Порошенка, що постало внаслідок революційних подій 2014 року, характеризується поверненням до ситуації поліцентризму, про що свідчить поновлення дії конституційної реформи і підсумки парламентських виборів 2014 року, що значно посилили фрагментацію парламенту.

**Висновки.** Таким чином, з точки зору розстановки сил та взаємовідносин всередині владної еліти можна зробити висновок про наявність фундаментальних факторів фрагментації еліт, зокрема сильної регіоналізації політичного життя та політичної конкуренції впливових бізнесових груп. Спроби руху у бік моноцентричного режиму завжди відбуваються у нелегітимній формі, навіть за чинними внутрішньосистемними правилами, та породжують масовий протест. Таким чином, український політичний режим попри всі коливання тяжіє до поліцентризму.

**Перспективи подальшого дослідження** пов'язані з перебігом політичного процесу в нашій державі, зокрема – із перерозподілом політичного ресурсу в ході децентралізації та наближення до європейських стандартів публічної політики.

***Бібліографічний список:***

1. Див. оглядові роботи : Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации. Наброски к теории / В. Я. Гельман // Полис. – 2001. – № 1. – С. 15-29; Hale H. Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism / H. Hale // Communist and Post-Communist Studies. – 2006. – № 3. – P. 305-329.
2. Carothers T. The End of the Transition Paradigm / T. Carothers // Journal of Democracy. – 2002. – № 1. – P. 5-21.
3. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы : генезис, особенности, типология / А. Фисун // Отечественные записки. – 2007. – № 6. – С. 8-28; Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия / Г. Хейл // Pro et Contra. – 2008. – № 1. – С. 6-21.
4. Darden K. Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine Under Kuchma / K. Darden // East European Constitutional Review. – 2001. – № 2-3. – P. 67-71; Darden K. The Integrity of Corrupt States: Graft as an Informal State Institution / K. Darden // Politics and Society. – 2008. – № 1. – P. 35-60.

*Стаття посвящена проблемам концептуализации постсоветских политических трансформаций в Украине. Дан обзор соотношения тенденций*

*к полицентричности и моноцентричности политического режима. Проанализирована эволюция расстановки сил во властной элите Украины.*

*Ключевые слова: полицентричность, моноцентричность, фрагментация, элиты, политический режим. The article is devoted to problems of conceptualization of post-Soviet political transformations in Ukraine. A review of trends towards polycentric or monocentric political regime is given. The evolution of the balance of forces in the ruling elite of Ukraine is being analysed.*

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2015

УДК 32.019.5:323.23

*Єхнич А. В., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»*

## **ІНФОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОСТІР**

*У статті розглянуто інфокомунікаційні технології, які впливають на електоральний простір в цілому та на вибір електорату зокрема.*

Події останніх десятиліть, що продемонстрували потенціал найновітніш інформаційних технологій, ставлять перед нами питання про політичну практику, насамперед, у контексті побудови інформаційного суспільства.

Глобалізація інформаційної сфери, розповсюдження сучасних інформаційних технологій значною мірою впливають на політичну, економічну, соціокультурну та інші складові процесів розвитку суспільства і держави. Інформаційні ресурси в сучасних умовах стають системоутвірним чинником їх життєдіяльності. Технологізація виборчого процесу безпосередньо залежить від наявності і потужності каналів розповсюдження інформації для різноманітних соціальних груп з метою впливу на них відповідно до стратегії виборчої кампанії. Можливості такого впливу визначають рівень демократичності суспільства.

Як зазначає відомий французький соціолог Н. Луман, у сучасному суспільстві, на відміну від традиційного, саме ЗМІ «генерують соціальну пам'ять» і задають соціальний сенс тих подій, що відбуваються [3, с. 70].

Як відомо, учасники виборчої кампанії за будь-якого зручного випадку намагаються увійти в контакт зі своїми виборцями з метою досягнення успіхів у виборах. У свою чергу громадяни завжди намагаються збирати інформацію про проходження виборчої кампанії для того, щоб обґрунтовано голосувати за свої інтереси.